

Idegstudományok PhD program

Viselkedéstudományok PhD alprogram

Programvezető: Dr. Szabó Imre egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Trixler Mátvás egyetemi tanár

**A modern self-elméletek klinikai pszichiátriai és pszichoanalízis-
történeti vonatkozásai
című**

PhD ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Lénárd Kata

ELŐSZÓ

A dolgozat témájának bemutatása, problémafelvetések

Jelen dolgozat fő célja, hogy rávilágítsak a modern self-elméletek bizonyos klinikai pszichiátriai és pszichoanalízis-történeti vonatkozásaira.

Az elmúlt évtizedek csecsemőmegfigyelései, a kötődéelmélet, az analitikus- és a kognitív fejlődéelméletek új eredményei az idegtudományok eredményeivel karöltve egy olyan elméleti keretet nyújtanak, melynek mentén a self-fejlődés korai szakaszáról való ismereteink egyre mélyebbé és komplexebbé válnak. A dolgozat során ebben az –interszubjektivitást központba helyező– elméleti keretben elemzem és értelmezem újjá a *Ferenczi-életmű* bizonyos elemeit, illetve a *kreativitás-elméletek* egyes aspektusait. A két, látszólag távolinak tűnő téma –a Ferenczi írások és kreativitás-elméletek– közti kapcsolatot az interszubjektív self-, jelentés-, és valóságsszerveződés, a dialogikus recepcióelmélet, valamint a korai interszubjektív kapcsolatok jellegzetessége közti hasonlóság adja.

Dolgozatom három nagy egységből áll. Az első részben, a *bevezetőben*, rövid kitekintést adok –a teljesség igénye nélkül– a self-fejlődés kutatások új eredményeiről, különös tekintettel a reprezentációk alakulására. Ezt a részt a későbbi fejezetek bázisának szánom, azokat a szálakat emelve ki a self-fejlődés hatalmas irodalmából, melyek a későbbi fejezetek számára elengedhetetlen fontossággal bírnak.

A második részben, az *első fejezetben* a kreativitás egyes korai, preverbális kapcsolati aspektusát elemzem. A fejezet során Winnicott és Stern elméletére építve, az alkotó-, és befogadó folyamatoknak egy speciális vetületét, az interszubjektív valóságteremtő mozzanatát emelem ki. A fejezetben továbbá egy, Magyarországon nem közismert művészet-pszichoterápiás technikát, az úgynevezett ‘anya-gyermek rajzok’ használatát is bemutatom. Így, ebben a fejezetben bemutatásra kerül egy pszichotikus betegekkel végzett “anya-gyermek” projektív rajzvizsgálat is, a korai interszubjektív interakciókra és a nonverbális pszichoterápiás munkára helyezve a hangsúlyt.

A dolgozat második fejezetében Ferenczi kései írásaival foglalkozom.

Ebben a fejezetben a kései Ferenczi írások implicit csecsemőképét kutatom, különösen hangsúlyozva a kölcsönösség és a trauma-koncepció hasonlóságait Ferenczi írásai és a legújabb self-elméletek, valamint gyermekbántalmazás-irodalom között. Ferenczi kései munkássága széleskörű elemzésének a *Klinikai naplón* és a kései tanulmányokon túl ki kellene térnie a 'Fragments and Notes'. valamint a levelezések elemzésére is. Jelen dolgozat azonban nem tűzhet ki céljául a kései Ferenczi munkásság egészének elemzését, így kifejezetten csak a *Klinikai napló* és a kései tanulmányok egy-egy speciális aspektusával foglalkozik. Ez a fejezet, amely inkább elemző, rekonstruktív jellegű, Ferenczi gondolatait a kortárs fejlődésméletek eredményeivel veti össze. Ennek a két, eltérő absztrakciós szinten megfogalmazott elméletnek az összevetése számos problémát felvet. Tudjuk, hogy Ferenczi nem végzett gyermekvizsgálatokat, elméletei a felnőtt páciensekkel való terápiás munka során születtek. Így az empiria fontosságát hangsúlyozó kísérleti kognitív csecsemővizsgálatok, a csecsemőmegfigyelés, valamint a kötődésmélet egyik legfőbb kritikai észrevétele a klinikai rekonstrukciókkal terhelt, retrospektív, patomorfikus pszichoanalitikus fejlődéslélektannal szemben a kizárólag felnőtt, súlyos személyiségzavarban szenvedő páciensekkel foglalkozó Ferenczi esetén is releváns. Éppen ezért szükséges leszögezni, hogy – habár nagymértékben támaszkodom a kísérleti adatokon nyugvó kognitív fejlődéslélektani eredményekre –, a dolgozat egy más irányba elmozdulva, nem empirikus, hanem problémafelvető, elemző jellegű. Azt elemzem, hogy az egészen más metodológiai alapokon nyugvó, más kontextusban megfogalmazott két elmélet; a kísérleti adatokon nyugvó kortárs fejlődésméletek, valamint a – megszületése idején eretneknek, de ma már korszerűnek tartott, és reneszánszát élő– inkább esszéisztikus, Ferenczi munkásság a különbözőségek ellenére milyen hasonlóságokat mutat. Ezek a hasonlóságok arra is rávilágítanak, hogy Ferenczi gondolatai szellemi örökséget jelenthetnek a korai kapcsolatokat hangsúlyozó elméleteknek, valamint arra is, hogy egyes elgondolásai előképül szolgálhatnak a későbbi pszichoanalitikus elmélet és technika számára.

A dolgozat időnként a filozófia határmezsgyéjén jár. Ennek egy része – mint például a nyelvzavar hermeneutikai elemzése, illetve a recepcióesztétikai fejtegetések– önként vállalt kalandozások a filozófia területére. Más esetben azonban önkéntelenül belefutottam olyan kérdésekbe és problémákba, amelyek a korai kapcsolatok és self-fejlődés elméletein alapulva filozófiai kérdéseket vetnek fel. Bár ezen kérdések bővebb kifejtése, illetve akárcsak részletes felvázolása meghaladja a dolgozat kereteit, a dolgozat írása közben mégis folyamatosan foglalkoztattak ezek a kérdések, így ezek ott lebegnek a dolgozat sorai közt. Ilyen kérdés például az, hogy létezik-e esszenciális én, vajon mi a csecsemő egzisztenciális pozíciója? Thomas Nagel kortárs filozófus felvetését

továbbszöve -“vajon milyen lehet denevének lenni?”- Csibra Gergellyel (2000) együtt kérdezhetjük, hogy “vajon milyen lehet csecsemőnek lenni?” Mi a konstrukcionizmus és az interszubjektivitás összefüggése, s mindez hogyan kapcsolható a korai selfszerveződési folyamatokhoz? A filozófia absztrakciós szintjén megfogalmazott kérdések átírhatóak-e a korai kapcsolatok nyelvezetére? Az interszubjektivitás filozófiai aspektusai relevánsak-e a korai self-fejlődési folyamatok számára? A hatalmi és függőségi viszonyok, az uralmi struktúrák hogyan épülnek be a tárgy-, és selfreprezentációkba, és mennyire teszik ezáltal kiszolgáltatottá a csecsemőt? Mi a kiszolgáltatottság és a kompetencia viszonya; hol vannak a 'kompetens csecsemő' kompetencia határarai? Vajon a filozófia szintjén megfogalmazható kérdések tetten érhetőek-e a korai kapcsolatok szintjén? Így például az elidegenedés tetten érhető-e a korai kapcsolati torzulások, hamis élmények mentén szerveződő self-formálódás során?

BEVEZETÉS

I. A kompetens csecsemő-II. A reprezentált interakció

Az elmúlt évtizedek csecsemőmegfigyelései, illetve kutatásai mentén születő új fejlődéslélektani paradigma alapjaiban változtatta meg a selfszerveződésről, a reprezentációk kialakulásáról, az interszubjektív kapcsolat szerveződjéről kialakult elképzeléseket (Stern, 1985, 1995, 1998; Emde, 1981; Sroufe, 1990; Demos, 1993; Beebe és Lachmann, 1994; Fonagy, 1998, 2001; Target, 1998 és mások). Ennek mentén a kognitív fejlődéslélektani elméletek, az analitikus elméletek, a kötődésmélet és a csecsemőmegfigyelések eredményei olyan tágas elméleti keretet és teret nyújtanak, amelyben számos fogalom –mint például a trauma– újraértelmezésre kerül, illetve új fogalmak és jelentések fogalmazódnak meg. Ennek tükrében lehetünk szemtanúi számos gondolkodó elméletének újraértelmezésének, mint láthatjuk azt Mahler, Winnicott, Bálint, Ferenczi és a Budapesti Iskola esetében (lásd többek közt: Lyons-Ruth, 1991; Gergely, 1993; Tényi, 1997; Hámori és Péley, 1999.).

A fejlődéslélektani kutatások során a figyelem a *kapcsolatban rejlő szervező erőre* irányult. E szerint az interakció során, a „másikkal való együttlét minőségének” tapasztalatán alapulnak és szerveződnek a self-, és tárgy reprezentációk. Mára már – többek közt – Stern, Demos, Emde, Beebe, Lachman, Schore, Sroufe, Fonagy, Target, Sander elmélete alapján a selfszerveződés és az affektus-szerveződés, az interszubjektivitás és kötődés, valamint az ezek mentén alakuló reprezentációk és mentalizációs kapacitás a pszichológiai gondolkodás középpontjába kerültek

(Fonagy és mtsai., 1998). A self interszubjektív eredete ma már a legtöbb fejlődéskutató által elfogadott elképzelés. Elméleteik szerint, az interakciók mentén kölcsönösen szerveződő, jelentéstelivé váló és regulálódó affektusok a reprezentációk alapjait határozzák meg.

Tehát az interszubjektivitás problémája eltérő hangsúlyokkal, és számtalan vitatott ponttal, –mint például a veleszületettség szemben a későbbi kialakulás vitájával– számos mai self-kutató gondolatában megjelenik. A vitatott pontok és eltérő megközelítések, eltérő kontextusok ellenére, ma már az interszubjektivitás mint új paradigma értelmezhető a pszichológia egyéb ágai és a dialogicitást hangsúlyozó filozófia mellett a fejlődéslélektan számára is. Az interszubjektivitást a self-fejlődés elméletei számára is relevánsnak tartó kutatók többsége a filozófia és a pszichológia egyes szellemi áramlataiban, a nyelvelméletben, a nyelvfilozófiában és az egyes irodalomtudományi elméletekben jelölik meg a szellemi előzményeket; többek közt Habermasra, Wallonra, Vigotszkijra, G. H. Meadre, Bahtyinra, Lacanra, Buberre hivatkozva.

Az interszubjektivitás óriási irodalmának akárcsak vázlatos kifejtése is meghaladná jelen dolgozat kereteit, ezért az értekezés ezen részében csupán címszavakban utalok az interszubjektivitás fejlődéslélektani vonatkozásainak lehetséges kifejtési irányaira. Többek közt Stern, Stolorow, Sroufe, Emde, Beebe, Lachman, Atwood, Jessica Benjamin, Trevarthen, Lyons-Ruth, Fonagy, Target, Gergely, Brunner, Tomasello azok a szerzők, akikre dolgozatomban hivatkozom, s akik a self-fejlődés szempontjából központi jelentőségűnek tartják az interszubjektivitást. Gondolatainkban az interszubjektivitás a *selfszerveződéssel*, az *élmények megoszthatóságával*, a *korai kötődéssel*, a *jelentésadási folyamatokkal*, az *intencionalitással*, a *tudatok összekapcsolhatóságával*, a *reprezentációk szerveződésével*, a *nyelvhez való kapcsolatával*, valamint a *hatalmi, függőségi viszonyoknak, uralmi struktúráknak a személyt kiszolgáltatottá tevő szerepével* kapcsolatban kerül elemzésre. Értekezésemben nagymértékben építkeztem ezekre az elméleti megközelítésekre.

I. A KREATIVITÁS NÉHÁNY SELF-PSZICHOLÓGIAI VONZATA

A fejezet első felében a *korai interszubjektív interakciók és a kreativitás* kapcsolatát vizsgálom. Ennek során az alkotói-befogadói folyamat és a kreativitás hatalmas területének egy *speciális aspektusát*, az *interszubjektív valóságteremtő* mozzanatot elemzem, két szerző, D. Winnicott és D. Stern munkái alapján. Így a kreativitást, az alkotói-, és befogadói folyamatokat a *korai kapcsolatok*, a *selfszerveződés és jelentés-szerveződés* területén vizsgálom.

I/1. A destrukció pozitív, 'építő' aspektusai

Winnicott gondolatai a kreativitásról az átmenti tárgyak és jelenségek, a külső-belső valóság tere, az illúzió, a mágikus omnipotencia és kontroll szempontjából igen elterjedtek. Ugyanakkor az *agresszió és destruktivitás teremtő aspektusai* és azoknak az interszubjektív valóság megszületésében játszott szerepe kevésbé ismert. A fejezet első részében éppen ezért a destrukció konstruktív, építő aspektusait elemzem, és kapcsolom az interszubjektív valóság megteremtésének elméletéhez.

Winnicott (1999, 2000) szerint az agresszió nem a velünk született destruktív ösztön megjelenítője, és nem is csupán a külső frusztrációra adott válasz, hanem egy speciális funkcióval bíró entitás. Winnicott értelmezésében az agresszió funkciója nem 'csupán' a self védelmének szolgálata, hanem az *interszubjektív valóság megszületésének* elengedhetetlen feltétele. Ezáltal Winnicott elmélete előre vetít számos, a kurrens interszubjektív fejlődésemelvények által vallott elgondolást.

A fejezet ezen részében azt elemzem, hogy hogyan játszódik le az a folyamat, amelynek révén a gyermek megtapasztalhatja *saját destruktivitásának* kreatív, teremtő aspektusait. Két, valamelyest eltérő, különböző életkorban lezajló folyamatot vizsgállok, az egyiket mint preödipális, a másikat mint ödipális, sőt, mint serdülő tematikát elemzem. Ahhoz, hogy gyermeki destruktivitás kiegészülhessen a konstruktív aspektussal, és ne váljon szervezetlen mágikus rombolássá, a kontrollálatlan félelemtől vezérelve ne váljon autoriter zsarnoksággá, az elég jó anya, illetve a serdülőkorban – a híres winnicotti szófordulatot kissé átalakítva – az 'elég jó apa', az 'elég jó autoritás' jelenlétére van szükség.

I/2. A korai interszubjektív interakciók a projektív rajzvizsgálat tükrében. Az anya-gyermek rajzteszt.

A korai interszubjektív interakciók és a kreativitás kapcsolata

A fejezet második felében az interszubjektivitást hangsúlyozó self-elméletek szempontjából elemzem az alkotás, és befogadás folyamatát. Továbbá ebben a fejezetben a korai interszubjektív interakciókat a projektív rajzvizsgálat fényében értelmezem, és bemutatok egy – a klinikumban alig ismert – művészetszichoterápiás eszközt, az anya-gyermek rajztesztet.

A csecsemő –mindennapi– alkotáshoz való viszonyának elemzéséhez Stern (1985, 1995, 1998), Bollas (1987), Rose (1980, 1996) és Stolorow (1994) gondolatait hívom segítségül. Azt elemzem, hogy a self interszubjektív kapcsolatok mentén történő alakulása, szerveződése és *formálódása* –a sternei elméletre utalva– *felbukkanása* milyen érdekes analógiát mutat egyes –a hagyományos pszichoanalitikus esztétika keretén belül nehezen megmagyarázható– nonreprezentatív, absztrakt művészeti irányzatokkal. Továbbá azt is vizsgálom, hogy a folyamatosan, egész életünk során aktív preverbális self-érzetek, valamint a vitalitás-affektusok (Stern, 1985, 1995) milyen szerepet játszanak az alkotás és a műbefogadás folyamatában.

A kurrens fejlődésemleletek, kreativitás elméletek, a kortárs absztrakt művészetek, az esztétikai megközelítés és a pszichoterápiás újítások egyik lehetséges integrációs pontja véleményem szerint a tartalom-forma dichotómia meghaladása. A recepcióelmélet és az esztétika területén már feloldott forma-tartalom ellentét meghaladása mára már a fejlődéslélektan, a művészetpszichológia és – leginkább a nonverbális– pszichoterápia világába is beszűrődött. A 'mi a tárgy', 'mi a tartalom' kérdés helyett a pszichoterápia és a művészetpszichológia számára is *maga a megformálódás, a keletkezés, a valamivé válás mikéntje, a keletkezés formája* vált centrális kérdéssé. Ez az újfajta megközelítés egyaránt hozzájárul a pszichoanalitikus esztétika és a pszichoterápia területén lezajló radikális újításokhoz. Az esztétikai forma ebben a megközelítésben már nem a tudattalan veszélyes tartalmait elrejtő és magába foglaló boríték, ahogyan azt Freud meghatározta, és a terápiás cél sem csupán a látens, elfojtott tudattalan tartalom tudatosítása és interpretációja. A pszichoanalitikus terápia-elmélet mai állása szerint a nonverbális elemeket is magába foglaló, érzelmi hangolódásra, affektív illeszkedésre, interszubjektív kapcsolódásra, az úgynevezett „implicit kapcsolati tudásra” (Stern, 1998) épülő terápiás munka központi jelentőségű.

Ez az elképzelés szorosan kapcsolódik az új fejlődéslélektani paradigma által megjelölt self-koncepcióhoz, különösen Daniel Stern (1985, 1995) self-fejlődés elméletéhez. Stern elméletében a self nem csupán bizonyos tartalmakkal bíró rendszer, hanem struktúra-fogalom is egyben: az élmények szervezésének módja (Karterud, 1995).

A –sternei elméletben központi jelenőséggel bíró– vitalitás-affektusok és a felbukkanó self-érzet a kreatív alkotó és a befogadó folyamatokhoz is kapcsolódnak, hiszen azokban a helyzetekben aktiválódnak amikor valami újat tanulunk, teremtünk, akár aktív cselekvés, akár befogadás formájában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy minden alkotás a felbukkanó self-érzet újból és újbóli felbukkanásán alapul.

Szemben a tradicionális fáziselmélettel, Stern szerint a később formálódó self-érzetekkel együtt a felbukkanó self-érzet is folyamatosan funkcionál és alakul. A self-érzeteknek egész életünkön keresztül való folyamatos funkcionálásában rejlik hatalmas ereje, potenciálja és sérülékenysége is:

Folyamatos alakulásuk az interszubjektív kapcsolatok, az alkotó teremtés és befogadás tükrében történik. Ez az elméleti megközelítés számos, a pszichoterápia szempontjából releváns kérdést is érint: Egyrészt külön kiemelt hangsúlyt helyez a preverbális self-érzeteket megmozgató nonverbális művészet-pszichoterápiákra, másrészt az érzelmi hangolódásra, illeszkedésre, implicit kapcsolati tudásra épülő, alapvetően non-interpretatív verbális terápiás eljárásokra.

A befogadásról:

Az alkotáshoz hasonlóan a befogadás aktusáról való elgondolkodásaink is jelentős változásokon mentek át az utóbbi néhány évtizedben mind a pszichológia, mind az esztétika oldaláról. Self-elméleti szempontból a műbefogadás során, a művel való találkozás preverbális self-érzeteinket, kereszt-modálisan szerveződött élményeinket, vitalitás-affektusainkat, 'implicit kapcsolati élményeinket' mozgatja meg. Részben ezeken a korai, prerefektív, nem tudatos élményeken és folyamatokon keresztül kerülünk kapcsolatba egy-egy alkotással, így 'illeszkedünk', 'hangolódunk' össze egy-egy képpel, szoborral, épülettel, szöveggel, dallammal, performance-szal, installációval. Ezeken a folyamatokon keresztül a művel való folyamatos kapcsolat, illeszkedés –ha tetszik: dialógus–, valamint az illeszkedés mentén születő *dialogikus jelentésadás* révén válik a *mű befogadása egyben teremtéssé, alkotássá* is. Ahogy egy mű jelentése sem eleve adott, úgy a befogadás sem passzív, hanem sokkal inkább aktív, konstruktív, alkotó folyamat. A hermeneutikai recepcióesztétika –nagyértékben Schleiermacherre, Diltheyre, Heideggerre és Gadamerre támaszkodva– a jelentés történetiségét, kontextualitást, a „mindig másképpen való” produktív megértést, a megértés menti „horizont összeolvadást” hangsúlyozza (Eagleton, 2000; Zoltai, 1997; Jauss, 1999). Ez a fajta recepcióelmélet az *értelemakotás és jelentésadás dialogikus és interszubjektív* jellegét hangsúlyozza, az *alkotó-alkotás-befogadó* hármas kapcsolatán keresztül, ahol valójában kölcsönös jelentésteremtés történik. Ez a fajta megközelítés a torzítás többféle 'veszélyétől' is megvédi az alkotást és bennünket, magunkat is – egyrészt, mint alkotót, másrészt, mint befogadót. A kölcsönösségi aspektust hangsúlyozva hozzásegít ahhoz, hogy megszabaduljunk egyrészt az alkotás eleve adott, autoriter, önkényes értelmezésének és jelentésének hatalmától, másrészt attól a csábítástól, hogy bármit 'belelássunk', 'beleolvassunk' az adott alkotásba.

I/2.a. Pszichotikus betegek 'anya-gyermek rajza'

A fejezet befejező részében az eddig felvázolt elméletek fényében egy projektív rajztechnikát, az 'anya-gyermek rajzok' (Dewdney, 1970) használatát mutatom be pszichotikus páciensekkel való munka során. Előrevetítem, hogy az anya-gyermek rajzokat nem csupán, és nem elsősorban

diagnosztikai módszernek tekintem, hanem inkább egy művészet- pszichoterápiás elemnek, a kapcsolatteremtés és a valóságkonstruálás eszközeként.

Véleményem szerint az anya-gyermek 'rajzteszt' olyan „kulcsingerként” értelmezhető, mely megmozgatja és objektivizálja a szimbiotikus deficiteket, az én-határokat, a hangolódás, az affektív illeszkedés, az attachment és az interszubjektivitás problémáját, a szignifikáns másikkal, például az anyával való kapcsolat torzulásait.

Éppen ezért fontos mind diagnosztikus, mind terápiás szempontból, hogy a pszichotikus páciensek hogyan reagálnak egy olyan instrukcióra, hogy „rajzoljon anyát és gyermeket” – valamint az is nagy jelentőségű, hogy rajzuk mennyiben reflektál kapcsolati viszonyaikra, illetve az aktuális terápiás kapcsolat interszubjektivitására.

Az interszubjektivitást hangsúlyozó új fejlődéslélektani paradigma modellje alapján a pszichózis a biológiai sérülékenység talaján kibomló torzult kapcsolati mintákkal, szélsőséges kapcsolati hullámzásokkal, hamis mentalizációs reprezentációkkal, torz self érzetekkel és blokkolt vitális affektusokkal hozható összefüggésbe (Stern, idézi Bódog és mtsai, 2000; Tényi, 2000). Így a pszichózisok korszerű pszichoterápiája az interperszonális, korrektív, reparatív fogalmak által ragadható meg (Greenspan, 1998; Volkan, 1994).

Pszichotikus állapotban az egyént elárasztják a szavak előtti tapasztalatok, a preverbális self-érzetek és vitális affektusok szélsőségesen torz formái. Ugyanakkor a 'reparatív anyaságra' (Greenspan, 1998) épülő interszubjektív, –részben– nonverbális pszichoterápiás munka a perverbális, keresztmodálisan szerveződött élményeket és vitalitás-affektusokat mozgatja meg, és így –részben– korrigálhatókká válnak a korai sérült preverbális self érzetek torzulásai. Ez a reparatív, self-korrektív terápiás munka egy olyan, a vitalitás-affektusokra és a hangolódásra fókuszáló kapcsolatot jelent, amely által esély van arra, hogy a mag self-érzet és a szubjektív self-érzet hiányai, csúszásai korrigálhatókká váljanak. *Ezen a ponton kapcsolódik a fent említett elméleti keretbe az anya-gyermek rajzvizsgálat, mely témájánál –az anya és gyermek kapcsolat vizuális megjelenítése–, és nonverbális jellegénél fogva ezeket a korai hiányokat és torzulásokat mozditja meg, kelti életre, és hozza be a pszichoterápiás térbe.*

Úgy gondolom, hogy az anya-gyermek kapcsolat képi megjelenítésének általam hangsúlyozott interszubjektív szempontú elemzése illeszkedik a szkizofréniával kapcsolatos projektív kutatások ívéhez, és az elméletek jelenlegi irányához, mégpedig annyiban, hogy inkább a kapcsolati aspektust hangsúlyozza.

A fejezet során hangsúlyozom, hogy a rajzokat nem csupán diagnosztikai eszköznek tekintem, hanem a kapcsolatteremtés eszközeként is. Így – bár a rajzokat természetesen a klasszikus rajzvizsgálati módszerekkel is lehet(ne) értelmezni– úgy gondolom, hogy a rajzok bizonyos szempontból „túl vannak az interpretáción”, s nem csupán látens megfajtott tartalmat keresek bennük, hanem magát a formálódást, az alkotást, a keletkezés momentumait. Így ezeket a rajzokat sokkal inkább az interszubjektív valóság lenyomatának, és –mivel egy terápiás kapcsolatban és közegében születtek– az adott terápiás kapcsolat 'valóság –darabjának' tekinthetjük. Így a kifejezéspatológia *esztétikai* és *medicinális* irányát nem feltétlenül versengő, hanem alternatív irányzatoknak tekintem. Ehhez hasonlóan, habár az anya-gyermek rajzokat inkább a *hermeneutikai recepcióesztétika* tükrében szemlélem, természetesen elfogadom a *klasszikus rajzelemzés és szimbolika* használhatóságát is. Ugyanakkor egy konkrét rajz kapcsán a klasszikus rajzelemzés 'jól bevált', 'biztos' szimbólumainak kifejezett keresgélése és 'erőteltése' véleményem szerint inkább a befogadó –jelen esetben a terepauta– rajz befogadásával szembeni védekezéseként, ellenállásaként, háritásaként és értelmező hatalmával való visszaélésnek értelmezhető.

Hermeneutikai olvasatban azonban az alkotó-alkotás-befogadó, jelen esetben a *páciens– anya-gyermek rajz –terepauta* hármásából indulhatunk ki. Ebben a megközelítésben a jelentésadás interszubjektív és valóságépítő mivolta emelkedik ki. A recepcióesztétika klasszikus szövegértelmezésétől kissé eltérően az értelemalkotás dialogikus jellegét jelen esetben az alkotó, az alkotás és a befogadó egyidejű jelenléte, és folyamatos kapcsolatban levése biztosítja. Az anya-gyermek rajzok elemzése ebben a keretben *közös jelentések létrehozását* és ezáltal az interszubjektív valóságépítés mozzanatát jelenti.

A pszichodinamika megértése mellett az anya-gyermek rajzok a megértés dialogikus-teremtő jellegét erősítik. Témájuknál és nonverbális jellegükénél fogva a korai kapcsolati viszonyokat mozgathatják meg, és a dialogikus jelentésadás révén –a korai anya-gyermek kapcsolat során megvalósuló– közös jelentésadási folyamatok reparációját segíthetik elő, hozzájárulva a „reparatív anyaság” megszületéséhez.

II. A kései Ferenczi-írások és az interszubjektívitas-elméletek néhány vonatkozása

A dolgozat második fejezetének célja lehetséges találkozási pontokat találni a Ferenczi kései írásainak alapgondolatai és a kortárs fejlődéselméletek egyes tézisei között.

Ferenczi kései írásainak általam olyan kulcsfogalomnak értékelt fogalmait elemzem – mint a „nyelvezavar”, „bölcs csecsemő”, „progresszív menekülés”, „Orpha”, a „mimikri”, „teratóma” és a „medúza” metafora, a „szárazdajka-ügy”, és a „katonadolog” –, amelyek véleményem szerint leképezik Ferenczi gondolatainak lényegét és a kurrens interszubjektívítást hangsúlyozó fejlődéselméletek számára is relevánsak lehetnek. Kitérek ezenkívül továbbá a *Klinikai napló* úgynevezett főtémáinak – a traumának, a fragmentációnak, a kölcsönös analízisnek – az elemzésére is. Külön hangsúlyt helyezek a nyelvzavar koncepció lehetséges értelmezéseire; a lefordíthatóság, átjárhatóság, idegenség-megoszthatóság, közös jelentések mentén szerveződő valóságok konstruálásának értelmében.

Mindenekelőtt előre bocsátom, hogy nehéz és bizonyos tudományelméleti problémákat is felvető vállalkozás Ferenczi poétikai, szimbolikus természetű nyelvén megfogalmazott gondolatokat összevetni egy kísérleti adatokon nyugvó tudomány – a kísérleti csecsemőmegfigyelés és a kötődéselmélet – eredményeivel. Ferenczi nyelvezete, mely „a természettudományos, a hermeneutikai és a narratív nyelv sajátos keveredése” (Hárs, 2000, 5.) és az empirikus tudomány nyelvezete igen eltérő, ezenkívül eltérő irányokat és absztrakciós szinteket is jelöl meg. Mindezt nehezíti az a tény is, hogy Ferenczi bizonyos kései írásai –különösen a *Napló* és a ‘Töredékek és jegyzetek’– erősen fragmentált, sokak által ön-analízisnek, vagy éppen Freudnak írt üzenetnek (Hoffer, 2002) tartott szubjektív szövegek, személyes utalásokkal, időnkénti belső ellentmondásokkal. Ezeknek a fragmentumoknak egy része zseniális újdonságokat jelent és az utókorától igazolást nyert. Más részük azonban –mint például a kölcsönös analízis– nem igazolódott be, és kívül esik a jelenleg elfogadott pszichoanalízis és fejlődéslelektan területén.

II/1. A kiszolgáltatott csecsemő – a bifázisos trauma koncepció

A fejezet első részében azt elemzem, hogy az interszubjektív self-elméletek szerint már nem eleve passzív és kiszolgáltatott lénynek tartott kompetens csecsemő a hatalmi-, és függőségi viszonyokon keresztül hogyan válhat mégis kiszolgáltatottá, esetleg alávetetté.

A 'kompetens csecsemőt' aktívnak, reagálónak és kezdeményezőnek írja le a modern tudományos kutatás. Kiszolgáltatottsága véleményem szerint Ferenczi a nyelvzavarral kapcsolatos elgondolásai és az interszubjektív fejlődésemleletek alapján a traumatizáció a "nem elég jó" szülő értelmező, definiáló önkényén és hatalmán keresztül a szülő belső világának és belső folyamatainak való kiszolgáltatottságot jelenti. Hiszen a gyermek aktivitása és kezdeményezései nem légüres térben, hanem az *adott* anya belső világának és viselkedésének függvényében, annak relációjában váltódnak ki, és kettejük kapcsolata így szolgálja az – *adott* környezet függvényében adaptív – védekezések és szerveződési folyamatok létrejöttét.

Ferenczi nyomán "dupla sokként" "bifázisos traumatizációként" (Vida, 1996) jellemezhető az a folyamat, amelynek során a szülői visszaélést a szülő tagadása s így a *valóság átírása* követi. Ferenczi szavaival: "...megköveteljük a gyermektől fiziológiai és pszichológiai tapasztalatainak *negligálását*", (Ferenczi, 2000[1928], 120. – kiemelés tőlem, L. K.) – valamint "A traumatikus egyedüllet, az apa *tiltása és tiltó szándéka*, és hogy az anya *süketnek és vaknak tettei magát*, teszi leginkább traumatikussá, azaz lelket hasítóvá a támadást" (Ferenczi, 1996[1932], 198. – kiemelés tőlem, L. K.).

Ferenczi bifázisos trauma koncepciója és zseniális meglátása a traumatizáló "méltatlan, nem megértő, szeszélyes, tapintatlan sőt kegyetlen bánásmóddal" (Ferenczi, 1982[1930], 403.) kapcsolatban utat nyitott az érzelmi bántalmazás, az érzelmi elhanyagolás és a korai anya-gyermek kapcsolat hangulódási zavarainak *traumaként* való konceptualizálásához ("empathic failure" – Rachmann, 1997, 238.).

II/1.a. „Bölcs csecsemő”-„Kompetens csecsemő”

Ferenczi kései írásaiból tudjuk, – és ez a gondolat a modern traumaelméletek fragmentáció és disszociáció elméletével összecseng – hogy a trauma következtében az én kettéhasad; érzelmileg embrionálissá, intellektuálisan koraéretté válik. A koravén, irreális elvárásoknak megfelelő, látszólag érett gyermekek – a bölcs csecsemők – bölcsessége a traumához való aoutoplasztikus alkalmazkodás, mimikri, védekezés eredménye.

A kései Ferenczi írások és a csecsemő kutatások eredményei közti érdekes hasonlóság az, hogy a gyermek a *rendből* halad a *káosz* felé, egy integrált állapotból a dezintegráció irányába, hasadások, csúszások, traumák, nyelvzavar és meg nem értések mentén. A csecsemő kutatások nyomán születő fejlődésemleletek szerint a kompetens csecsemő a világot vitális affektusai révén globálisan, amodális tapasztalatok mentén, annak teljességében tapasztalja. Ferenczi erről így ír: "...a gyermeki

személyiség érintkezése a világegyetemmel – és ezzel együtt az érzékenysége sokkal nagyobb mint a már kikristályosodott felnőtté (...) ebben a korai állapotban már az egész személyiség rezonál a környezetre...” (Ferenczi, 1996[1932], 100.). A *tudós csecsemő* és a *kompetens csecsemő* képe kerül itt egy pillanatra fedésbe: “Kapcsolódás a »tudós csecsemőket« megjelenítő különös álmképekhez (...) a ‘Wise-Baby’ bámulatra méltó ösztönével mindazt, ami széthullott és őrült, befogadja ugyan mint valami ráérőszakolt dolgot, de saját személyét kezdettől elkülöníti az abnormálistól.” (uo., 101.), “a gyermek az egyetlen értelmes lény az őrült világban” (uo., 178.). Ez a teljesség a trauma és a félreértés, a valóság egészlegességének átírása által bomlik meg. A trauma: félrevezetődés. “Minden zavarodottság ösképe: nem tudni hányadán állunk egy személy vagy egy helyzet megbízhatóságát illetően. Ilyenkor »megtévesztettek vagyunk«...” (uo., 74.).

II/2. Katonadolog – (mi) a katona dolga – trauma mint értelmezés

A dolgozat következő oldalain a szülői hatalomnak való kiszolgáltatottság folyamatát a “*katonadolog*” terminus Ferenczi-féle értelmében elemzem.

Köztudott, hogy Ferenczi nem magyarul írta kései műveinek nagy részét, így a *Klinikai naplót* sem. Mégis, a “*katonadolog*” terminust a német szövegben is magyarul használja, és a későbbi fordítások is az eredeti magyar kifejezést alkalmazzák, kiegészítve azt a lábjegyzetben annak fordításával és magyarázatával.

Érdekes kérdéseket vet fel a tény, hogy a többnyelvű családban felnőtt Ferenczi a német szöveg írása közben bizonyos kifejezéseket magyarul használ. Feltehetjük a kérdést, vajon van-e, és ha igen, akkor mi ezeknek a szavaknak a többletjelentése számára?

Ferenczi a “*katonadolog*” terminust a “bifázisos trauma-konceptióhoz” és a traumának “morális sokként” való értelmezéséhez kapcsolja. Eszerint a traumatizáló mozzanat a szülői *tagadás* és *értelmező önkény*. Így, a gyermek tapasztalatainak, belső élményeinek – esetleges fájdalmának – katonadologként való értelmezése is válhat traumatizáló aktussá. “A szülők elfojtásterápiát alkalmaznak... »semmiség az egész« ... »nem történt semmi« ... »ne gondolj rá többet«... »*katonadolog*»” (Ferenczi, 1996[1932], 53.), “...megfélemlítés, ráérőszakolt idegen akarat” (uo., 46.). Véleményem szerint ez a gondolat nagyban összecseng az interszubjektív self-elméletek azon tézisével, mely szerint a korai anya-gyermek interakciók során a *jelentést kapó belső tartalmak*, a *közösen konstruálódó jelentések* azok, amelyek alapvetően meghatározzák a self szerkezetét. A “nem elég jó szülő” értelmező önkényének való kiszolgáltatottság következtében olyan kép

alakulhat ki a valóságról, melynek nincs köze a *gyermek valós belső élményeihez*, vagy csak *torzulva* utal azokra. Ez a folyamat összefügg a torzult selfreprezentációs struktúrák, a "hamis self" (Winnicott) és a "meglopott self" (Schibbye) kialakulásával, a deviáns szülői tükrözési, és a valóságtorzító védekezési mechanizmusokon keresztül (Stern, 1995; Target, 1998; Fonagy, 1997; Gergely és Watson, 1998). Ebben a preverbális és – részben nonverbális eszközű – folyamatban a "korai kapcsolat stílusa" (Bollas, 1987), a vitális affektusokon keresztül az idői, térbeli ritmus stb. (Stern, 1985), továbbá az anya hangja, teste, gesztusai, stílusa, valójában az *anya nyelve* is, amely az interszubjektív kapcsolatukon keresztül a gyermek *anyanyelvének* részévé válik.

Ezt a folyamatot a dolgozatban Stern (1985, 1995), Gergely (1993, 1995), Fonagy (1997) Target (1998), Borstad (1998) elméletével összefüggésben részletesen tárgyalom, és kapcsolom össze Ferenczi gondolataival.

Bizonyos esetekben a nem megfelelő anyai hangolódás, illetve egy speciális deviáns szülői tükrözés (Gergely-Watson) esetén a gyermek "érzelmileg megfosztatik"; azon érzései és állapotai, amelyek az ő számára valóságosak, de az anya által valami miatt nem elérhetőek – esetleg túlságosan fenyegetőek vagy ijesztőek, esetleg olyan érzések vagy állapotok, amelyek ellen *katonaként* védekezni vagy harcolni kell –, nem válnak a megosztható közös valóság részesévé; a gyermek pedig megfosztatik saját legitím belső érzéseitől.

II/2.a. "Hoppá!"

A fejlődéslélektani kutatások, az evolúciós pszichológia eredményei alapján ma már egyértelmű, hogy a "kompetens csecsemő" veleszületetten képes érzelmkifejezésre és belső állapotainak viselkedéses megjelenítésére. Az 'anyai közvetítés segítségével jelentést kapó, és így valósággá váló belső tartalmak' gondolatot az érzelmi tükrözés és érzelmi hangolódás (Stern, 1985) reprezentációépítő funkciójának (Gergely, 1996) keretében értelmezem, és kapcsolom össze a jelentésadási folyamat értelmező aspektusával.

A következőkben mindezt a "*katonadolog*" és a „*hoppá!*” segítségével elemzem.

Vegyünk egy példát: a gyermek elesik. Vajon mi a szülő reakciója ebben az esetben? Ha *csak* annyit mond "katonadolog",¹ akkor "...elfojtásterápiát alkalmaznak: »semmit az egész«, »nem történt semmi«, »ne gondolj rá többet«, »*katonadolog*»" (Ferenczi, 1996[1932], 53.) idézhetjük Ferenczit újra. Ha azonban a szülő a gyermek esését követően például azt mondja: "Hoppá!" (lásd részletesen Gergely, 1994), akkor leutánozza a gyermek viselkedésének amodális ingermintázatát, és a gyermek *belső állapotát* egy másik modalitásban visszatükrözi. Jelen esetben, a "hoppá!" kifejezés

¹ Hangsúlyozom, hogy a "*katonadolog*" terminust az annulláló, a gyermeki érzéseket nem saját jogán vevő, azokat elhárító viszonyulásmód szimbólumaként használok, így természetesen nem szükséges hogy maga a "katonadolog" szó elhangozzék az általam elemzett folyamat során.

dinamikus-akusztikus mintázata leképezi a gyermek mozgásának – egyensúlyvesztés-földet érés – belső élményének dinamikus mintázatát (Gergely, 1994). A valódi illeszkedés és hangolódás nem a manifest viselkedés, hanem a belső állapotok megosztásának szintjén történik. Az anya ezáltal jelzi a gyermeknek, hogy érzi, érti, megosztja annak belső állapotát, és segít azokat monitorozni, kontrollálni és módosítani (Stern, 1985).

Nem egyszerűen utánzás történik, – nem ül fenékre az anya maga is a gyermekkel –, hanem a gyermek belső állapotának megosztása, érzelmi tükrözése, és reprezentációs újraírása megy végbe (Gergely, 1994). Ezek mentén lesz képes a gyermek felismerni, azonosítani, jelentéssel feltölteni és kontrollálni saját belső élményeit. Éppen ezért fontos, hogy ebben a folyamatban az anya hogyan értelmezi a gyermek belső állapotát, és hogyan értelmezi magában a gyermek által keltett saját belső állapotait. Döntő fontosságú, hogy vajon a gyermek belső állapotai – és az anya saját állapotai – biztonságosak, vagy éppen félelmetesek-e az anya saját tudata számára. Az anya érzéketlensége, védekezése, nem megfelelő hangolódása mögött az is meghúzódhat, hogy túlságosan fenyegetőnek minősíti a gyermek –egyszersmind azonban a saját– belső állapotát is, olyannak, amit annulálni vagy ami ellen *katonaként* harcolni, védekezni kell. Megtörténhet, hogy az anya számára a gyermek belső állapotai, vagy az anya saját – a gyermek belső állapotai által keltett, megpendített – belső állapotai túlságosan fenyegetőek. Ilyenkor lehetséges, hogy az anya úgy védekezik ezen belső állapotok felismerése és megélése ellen, hogy ezeket “katonadologként” értelmezi. Habár az anya saját szemszögéből ezzel a védekezéssel egyidejűleg a gyermeket is védi, valójában azonban éppen ily módon fosztja ki/meg magát és a gyermeket is, és járul hozzá a torzult self-reprezentációs struktúrák kialakulásához.

Ugyanakkor, természetesen, ha az érzelhangolódás, a belső állapotok megosztása megtörténik, a “katonadolog” szó használata – például a “hoppá” után – az érzelm regulációs folyamatokat is szolgálhatja.

II/2.b. Medusa-mimikri

Ferenczi a *Klinikai napló*ban többféle értelemben használja a “medúza” szót. Egyrészt, mint “jelly fish-t” (Ferenczi, 1932, [1996], 72.), vagyis mint a tengerben élő állatot, másrészt, mint a görög mitológia egyik szereplőjét. Habár a medúza, mint tengerben állat elemzése is rendkívüli érdekességgel kecsegtet, különösen a világot teljességében tapasztaló, “ . . . félig oldott állapotú. . . ” (Ferenczi, 1932, [1996], 100.) gyermeki személyiség tekintetében, jelen dolgozatban inkább a görög mitológiai Medusára helyezem a hangsúlyt.

Ennek megfelelően a 'medúza-metaforát' a gyermeknek a hatalmasabb felnőttnek való kiszolgáltatottságával, a védekezéséppen alkalmazott 'mimikri-reakcióval', az ezáltal kialakuló 'maszkkal', és a tükrözéssel hozom kapcsolatba. Ebben a keretben a medúza az a gyermek, aki "a bestiális támadónak [a felnőttnek], tükröt tartva" (Ferenczi, 1932, [1996], 184.), autoplasztikus alkalmazkodás által, a környezettel mimikrizálva védekezik.

A *Klinikai naplóból* azt olvashatjuk ki, hogy a csúf, 'nézhetetlen' Medusa a támadó felnőttnek tükröt tartó gyermek. Medusa csúfsága tehát eredetileg nem sajátja, hanem a környezet visszatükrözése által születik. "A grimaszoló gyermek elcsúfítja magát, de csak azért, hogy a másinak megmutassa, hogy az hogy néz ki." (Ferenczi, 1932, [1996], 74.). Ezt továbbgondolva megkockáztatom, hogy a támadó környezet, a "bestiális szülő" ezért nem képes Medusára, a gyermekekre tekinteni; *Az önmagával való szembesülés, saját iszonyatossága riasztja*, -csakúgy mit a Fonagy által elemzett védekezési mechanizmusok esetén; a szülő a saját belső állapotaitól riad meg gyermeke –és saját– belső állapotainak hártása révén. Sőt, tudjuk, hogy a mitológia szerint Perseus magával vitte a levágott maszkszerű Medusa-fejet, ami ezután iszonyatos csúfsága révén védelméül, mintegy pajzsául szolgált –csakúgy, ahogy állandósul és erősödik a szülői hártás és önvédelem azáltal, hogy a szülő állandó élőpajzsként használja, és örökre magához köti a gyermeket.

Mindezt a gyermek a *mimikri reakció* révén; a környezethez való alkalmazkodás, vagyis annak visszatükrözése által viszi véghez. Összefoglalóan; Véleményem szerint a mimikri révén születő félelmetes, nézhetetlen Medusa-gyermek ebben a keretben egy védekezéséppen kifejlesztett 'helycserés támadás' által születik; A félelmetes Medusa olyan mint a rózsatövis; támadással védekezik. A 'helycserés támadás' az anya-gyermek kapcsolat egy speciális vetülete; mely szerint a felszínen úgy tűnik, mintha a Medusa támadna, holott ő az, aki védekezik. Az eredeti 'bestiális támadó' a traumatizáló szülő. Ennek eredményeképpen 'az én részeinek elhalása' és ezzel párhuzamosan a másik vonásainak karikatúrisztikus visszatükrözése által *idegen, hamis* maszk keletkezik. A beszéd inntól kezdve pedig nem más, mint a "trauma elbeszélése".

II/3. „Orpha”- „Szárazdajka”- „Teratóma”

Ferenczi gondolatai "a trauma által *elemire széthullott lélek*"-ról (Ferenczi, 1932, [1996], 42, kiemelés tőlem, L.K.), "töredékekre" (Ferenczi, 1932, [1996], 39.) való széteséséről kötődésméleti keretben is értelmezhetők. Ebben a keretben a gyermekkori bántalmazásoknak leginkább a patológiás énszerveződésre, a dezorganizált figyelmi és viselkedési stratégiára, a disszociatív traumaélmény-kezelési módra, a trauma-átvitelre, a mentalizációs deficitekre és a

disszociatív személyiségzavarokra való hatását elemzem. Ferenczi elméletéhez hasonlóan a traumatizációt a kötődélmélet is a korai anya-gyermek kapcsolat keretében, mint *korai kapcsolati traumatizációt* fogalmazza meg.

A trauma általi 'fragmentumokra való szétesés' folyamata a kötődélmélet keretében mint *patológiás énszerveződési folyamat, összegyeztethetetlen, disszociált self-reprezentációk*, winnicotti keretben pedig mint *a self részévé váló védekezési mintázatok, hamis self-strukturálódás* ragadható meg.

A dolgozat következő oldalain a Ferenczi által leírt egyik trauma-töredéket, az "anyaszerű, ápoló" fragmentumot, az "Orphát" a "szárazdajka-üggyel" és a kölcsönös analízissel összefüggésben elemzem, és kapcsolom össze azt a kötődélmélet és a winnicotti elmélet fent említett eredményeivel.

II/3.a. Az "Orpha" eredete és értelmezése

Az "Orpha" azaz, az "anyaszerű ápoló" (Ferenczi, 1982, 451.) személyiségrészt, az amely egyrészt 'mentvén a menthetőt', gondját viseli a többi személyiségrésznek, másrészt az interperszonális kapcsolatokban bölcs csecsemőként megérezve a körülötte levők tudattalan szükségleteit gondját viseli az eredetileg őt gondozni hivatott személyeknek. A bölcs csecsemőt az "Orpha" teszi képessé arra, hogy az anya saját hiányaiból, tudattalan szükségleteiből származó, tudattalanul ráosztott működésekre reagáljon, azoknak megfeleljen. A tudós csecsemők intellektuális érettsége tehát az "Orpha" 'hozománya', a trauma bekövetkezése *utáni védekezés*. Elképzelésem szerint az, ami a bölcs csecsemőt gyógyítótá teszi *külső kapcsolataiban*, az ugyanaz, mint ami a *belső* fragmentumként az életet biztosítja a többi fragmentum számára. Ami *interperszonálisan* a bölcs csecsemő sorsa, az *intrapersonálisan* az „Orphájé”.

Az "Orpha" születésének folyamata véleményem szerint a traumaátvitel kötődélméleti keretében is értelmezhető. Ehhez a dezorganizált kötődésű gyermekek kötődési viselkedéséről és disszociatív traumaélmény- feldolgozási módjáról való elméleteket hívom segítségül (lásd többek közt; Liotti, 19923; Fonagy, 1999; Target, 1998). Ebben a keretben a trauma által születő fragmentumok mint inkohereus, fragmentált, izolált selfreprezentációk kapnak jelentést. Ferenczi zseniális újszerűsége ezzel kapcsolatba az, hogy a –korabeli klasszikus, ösztöntörekvéseket hangsúlyozó analitikus elképzeléssel szemben– ezeket a fragmentumokat nem valamiféle veleszületett ösztön leképeződéseinek, –tehát nem intrapszichés termékeknek– tartja, hanem valódi kapcsolat mentén alakuló fragmentumoknak. Ferenczi elképzelését a reprezentációk mai nyelvére emelve azt mondhatjuk, hogy interaktív kapcsolati tapasztalatok alapján szerveződő mentális reprezentációkról van szó.

Transzgenerációs aspektusból szemlélve azt mondhatjuk, hogy az „Orpha” felfogható mint a szülői traumákra adott intergenerációs válasz. Az „Orpha” születése így a gyermek traumatizáltságához kapcsolódik, amely traumatizáltság egyrészt a szülő bántalmazó viselkedésének, másrészt az adott kötődési rendszer sajátossága révén a szülő traumatizált/retraumatizált voltának következménye. Az *„Orpha” így véleményem szerint* – hasonlóan Main(1990) elméletében kifejtett folyamathoz, mely szerint bizonyos kötődési típusok a szülői traumákra adott válaszként alakulnak– *a szülői traumákra és retraumatizáltságra adott másodgenerációs válasz.*

A bántalmazó bánásmód következtében előálló hasadást Ferenczi *„nárcisztikus önhasadásnak”* (Ferenczi, 1931, [1982], 423.) nevezi. Ez az a folyamat, melynek során a „fenyegető veszély nyomására énünknek egy darabja, mint önmegfigyelő és magán segíteni akaró instancia . . . lehasad.” (Ferenczi, 1931, [1980], 424.). Judith Dupont ezt a *„tárgykapcsolat nárcisztikus kapcsolattá alakulásaként”* (Dupont, 2001, 17.) elemzi. Az „Orpha” és a bölcs csecsemő alakulásának folyamatában ezt a gondolatot továbbgördítve véleményem szerint elmondható, hogy a traumatizáló, – *alapvetően külső, interperszonális* – kapcsolat során születik egy belső intraperszonális fragmentum, és általa létrejön a nárcisztikus kapcsolat. Ez a korai, valós interperszonális kapcsolat sajátossága révén kialakuló belső fragmentum későbbiekben a kapcsolatokban mint bölcs csecsemő jelenik meg. Az interperszonális kapcsolat révén születő „Orpha” mint belső fragmentum „védőangyala” a többi self-résznek, de ugyanakkor mint bölcs csecsemő külső kapcsolataiban a bántalmazó anya „pszichiátereént” funkcionál. *A kapcsolati magány így válik belső izolációvá.*

II/3.b. **“a borzalmak legborzalmasabbika”(Ferenczi, 1932,[1996],47.):**

„Szárzadajka-ügy” és „katonadolog”

Ferenczi szerint: *“A borzalmak legborzalmasabbika az, amikor az apai fenyegetés az anyától való elhagyatottsággal párosul”* (Ferenczi, 1932 [1996], 47.). Ferenczi ezt *“infantilis traumának”* (1932, [1932], 44.) nevezi. Véleményem szerint az „apai fenyegetést” és az „anyától való elhagyatottságot”, a megtörtént fizikai-érzelmi bántalmazást, elhanyagolást és ennek „képmutató letagadását” pontosan kifejezi a *Klinikai naplóban* magyarul használt *katonadolog* és *szárzadajka* kifejezés. Túl egyszerű lenne azonban a szárzadajka-ügyet mint anyai, a katonadologot pedig mint apai traumatizációt értelmezni. Bármelyik megtörténhet bármely fél részéről, hiszen mind a

‘szárazdajkaság’, mind a ‘katonadolog’ traumatizáló mozzanata a bánásmód milyenségében rejlik. Sőt, az is lehetséges, hogy egy szülő testesíti meg a fenyegetés, a bántalmazás, az elhagyatottság és a valóság letagadásának rettenetét.

„Szárazdajka-ügy”

A *Klinikai napló*ban az eredeti német szövegben a “katonadolog” szó mellett még találhatunk néhány magyarul használt kifejezést. Ilyen magyarul használt kifejezés a “fejére esett” “szárazdajka”, a “malmozni”, a “szegény tatár”. Nagyon érdekes, hogy Ferenczi mindhárom utóbbi kifejezést – a szárazdajkát, a malmoznit, és a szegény tatárt is– magyarul és zárójelben, *mindenféle magyarázat nélkül* használja. Olybá tűnhet ezáltal az olvasónak, hogy Ferenczi saját magának írja ezeket, mint olyan megjegyzéseket, amelyek által “félszavakból” is érti, – és értjük mi, olvasók is– magát, magunkat. Ezekben a “félszavas” kifejezésekben sűrűsödik össze az adott naplórészlet lényege, mondhatni ez az esszenciája.

Ennek megfelelően a “szárazdajka” kifejezést, mint az “infantilis trauma” ‘sűrítettényét’ értelmezem.

A *Klinikai napló*ból nem derül ki pontosan mi is ez a bizonyos “szárazdajka-ügy.” A január 19-ei naplórészletben is csak zárójelben találkozunk vele, pontosan így: “ R. N. álma. Egy korábbi beteg, dr. Gx., *lőtyedt mellét* (kiemelés tőlem, L.K.) R.N. *szájába erőlteti* (kiemelés tőlem, L.K.). ‘*Ez nem az, amire szükségem van; túl nagy, üres – nincs benne tej.*’ (kiemelés tőlem, L.K.) . . . Az analitikus asszociációi valóban egy kora gyermekkori epizód irányába haladnak (*szárazdajka-ügy egyéves korban*) (kiemelés tőlem, L.K.)” (Ferenczi, 1932, [1996], 43.).

A szárazdajkát a szoptatósdajkával ellentétbe állítva olyan dajkára szoktuk érteni, aki nem szoptatja a csecsemőt. Véleményem szerint felveltehetjük, hogy a Ferenczi által kijelölt kontextusban a szárazdajkaság inkább az *elhanyagolással, megfosztással, nem kielégítő, nem elég jó* szülői bánásmóddal hozható kapcsolatba. A dajkasághoz kapcsolódó gyermekkortörténeti kutatások (Badinter, Lloyd deMause) is ezt az aspektust igazolják.

Ferenczi újszerűsége az „infantilis traumáról” a „szárazdajka-ügy” kapcsán is kiviláglik. Véleményem szerint nem csupán arról – a már jól ismert tényről– van szó, hogy Ferenczi visszatért az elsődleges csábításelmélethez, hanem annak két további irányba való kibontásáról. Ezeken a gondolatokon keresztül ugyanis Ferenczi a *korai*, preödipális, az elsődleges gondozóhoz – az anyához– *fűződő, valódi és kapcsolati* traumatizáció folyamatát fogalmazza meg. Egy helyen szó szerint „csecsemőkori trauma” (Ferenczi, 1932, [1996], 104) néven illeti ezt a jelenséget. „Felvetődik továbbá a kérdés, hogy vajon az őstrauma nem mindannyiszor *az anyával való ősi*

kapcsolatban (kiemelés tőlem, L.K.) keresendő-e, és hogy a valamivel későbbi, már az apa megjelenésével bonyolított korszak traumáinak lehetett volna ilyen hatása, ha nincs meg az *őseredeti traumatikus anya-gyermek sebhely* (kiemelés tőlem, L.K.)” (Ferenczi, 1932, [1996], 102.). Véleményem szerint a – magyarul használt – *katonadolog*, valamint a – szintén magyarul használt – *szárazdajka* kifejezés erre a nagyon korai traumatizációra utal.

II/3.c. „Teratóma”

A bántalmazó környezetre való reakcióként a személyiség egy része mintegy 'lefagy', és *változathatatlan formában rögzül*. Ferenczi „teratómának” nevezi a személyiség ezen lehasadt részét. A teratóma egy orvosi kifejezés, az *Orvosi szótár* szerint „a kialakulás helyén normális körülmények között elő nem forduló szövetekből (kiemelés tőlem, L.K.) (haj, fog, stb.) álló vegyes daganat (*fejlődési rendellenesség*) (kiemelés tőlem, L.K.)” (Brencsán, 1993, 486.). Ez esetben egy „mérész biológiai és pszichológiai izomorfizmust” (Vida, 2000, 5.) alkalmaz Ferenczi, hangsúlyozva a trauma eltávolíthatatlan, megváltoztathatatlan, *fejlődéstanilag rögzült*, szinte belső struktúrává váló hatását, „őseredeti traumatikus anya-gyermek sebhely” (Ferenczi, 1932,[1996], 102.) jellegét. Az „anyaszerű, ápoló” – a környezethez alkalmazkodva védekező – „Orphával” szemben a teratóma nem változik, szinte páncéllá merevedve rögzül. A teratóma a hamis self egy újabb aspektusára mutat rá: a fejlődésileg *oda nem tartozó, idegen* részek beépülésére. A teratóma a kurrens fejlődéslelektan szempontjából olyan idegen és hamis selfreprezentációknak fogható fel, melyek nem a gyermek valós élményeiből épülnek, hanem torzult tükrözési folyamaton keresztül az anyától származó, idegen reprezentációk internalizálásából.

A *teratóma-elvet* a –Ferenczi gondolatait többek között az introjekció fogalmának kiszélesítése révén továbbgondoló– Ábrahám Miklós és Török Mária szerzőpáros által bevezetett pszichés *zárvány*, kriptá, enkapszuláció fogalmaiban fedezhetjük fel újra. Véleményem szerint a teratóma-elv megfelel a zárvány-topográfia elvének. A teratóma az ő írásaikban mint „a tagadott vagy kizárt valóság *topográfiája* (kiemelés tőlem, L.K.), a titok *metapszichológiája*(kiemelés tőlem, L. K.)”. (Ábrahám és Török, 1998, 124.) jelenik meg: „Egy elviselhetetlen [traumatikus, L.K.] valóságmozzanat . . . a léleknek egy elérhetetlen tartományába történő elszigetelése . . . az 'inkorporáció', vagy 'megőrző elfojtás révén.’”(Ábrahám és Török, 1998, 126.). A traumatikus élmény kapszulába zárul, s mint *idegen, betokozódott* rész a psziché *struktúrájának része* lesz, *topográfiáját írja át*, mintegy „kiegészítő topográfiává”, (Ábrahám és mtsa, 1998, 142.) zárvány-topográfiává alakul. Ezáltal élettelen, érzéstelen és jelentésétől megfosztott, vagyis „demetaforizált” és „antiszemantikált” (Ábrahám és mtsa, 1998, 129.) létre kárhoztatuk. Az Ábrahám-Török házaspár a trauma-elméletet a

trauma intergenerációs jellegének egy sajátos aspektusával: a 'transzgenerációs fantom'-, és a 'többszörös személyiség' fogalmaival gazdagították.

„Kétgyermek-analízis”

Ferenczi a *Klinikai napló*ban egyetlen egy helyen, március 13-án „kétgyermek-analízisnek” nevezi a kölcsönös analízist. Véleményem szerint a „kétgyermek-analízis” szervesen kapcsolódik a „szárazdajka-ügyhöz” – és az „Orphához” is. *Amit a szárazdajka elmulaszt, az „Orpha” kénytelen pótolni.* A szárazdajka okozta hiány és elhagyatottság megszüli magában a gyermekben az anyaszerű, ápoló „Orphát”, vagyis a szárazdajka okozta traumatizáltság az „Orpha” intelligenciájának eredete.

A kölcsönös-, kétgyermek-analízisben az „Orphák” 'aktiválódnak', kapcsolatba lépnek egymással, ők kezdik el gyógyítani egymást. A két gyermek két bölcs csecsemő, két bölcs „Orphával”, akik kapcsolatuk során ráébrednek gyermekkori traumáik mélységeire. A *Klinikai napló* tanúsága szerint ez a 'két gyermek' R. N. és Ferenczi. „A kölcsönös analízis bizonyos fázisaiban mindkét fél felad minden kényszert, minden tekintélyt; *két egyformán riadt gyermek* (kiemelés tőlem, L.K.) benyomását keltik, akik kicserélik tapasztalataikat, és *azonos sorsuk következtében* (kiemelés tőlem, L.K.) tökéletesen megértik egymást; ösztönösen igyekeznek egymást *megvigasztalni* (kiemelés tőlem, L.K.). Minthogy tudatában vannak sorsközösségüknek, a másik fél teljesen *ártalmatlannak* tűnik ([vagyis nem bántalmazónak]-L.K., kiemelés tőlem), olyannak, akire az ember nyugodtan rábízhatja magát” (Ferenczi, 1932, [1996], 79). Ez az „azonos sors” a bölcs csecsemők sorsa, amelyben az „Orphák” *mindkét fél számára* tanácsokat adnak.

A kölcsönös analízisben a „tudattalanok párbeszédére . . . és a tudattalan rezdülések cseréjére kerül sor”(Ferenczi, 1932, [1996], 103.). A 'tudattalanok párbeszéde' a korai kapcsolatok reprezentációs nyelvére emelve mára már mint az interszubjektív dialógus mentén szerveződő 'kétszemélyes tudattalan' kap jelentést. Ez a Ferenczi által a '30-as években pszichoterápiás alapokról kiindulva megfogalmazott *párbeszéd, és kölcsönösség* az, ami mint dialogicitás és interszubjektivitás a filozófiában többek közt Husserl, Habermas, Levinas, Buber, Merlau-Ponty, Nabert (Tengelyi, 1998) az irodalomelméletben mint dialogicitás Bahtyin gondolataiban is megjelenik. És ez a Ferenczi által megszenvedett, a korabeli analitikus közösség által kitagadott, és örült gondolatnak nyilvánított kölcsönösség az, amit az utóbbi évtizedek fejlődéslélektana és terápiás újításai már mint *interszubjektív paradigmát*, a konstruktivista elméletek mint 'dialogikus ént' emlegetnek. És ez az, ami által a legenda szerint Ferenczi nemcsak 'élte a pszichoanalízist', de bele is halt.

II/4. A „nyelvzavar” koncepció további lehetséges értelmezései a kurrens interszubjektív fejlődéselméletek tükrében

Az 1932-ben, Freud atyai tanácsa ellenére Wiesbadenben elmondott *Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve* c. tanulmány manapság az egyik leggyakrabban idézett pszichoanalitikus tanulmány. Az iránta való érdeklődés egyrészt a gyermekbántalmazás, a szexuális bántalmazás, illetve általában a traumák –nem utolsósorban a transzgenerációs traumák– iránti megnőtt érdeklődésnek, másrészt a Budapesti Iskola, és különösen Ferenczi iránti megnőtt érdeklődésnek köszönhető. A nyelvzavar koncepció a *Klinikai naplóval* és Ferenczi egyéb kései írásaival –*A relaxáció elve és a neokatarzis, a Felnőttek gyermekanalízise, A család alkalmazkodása a gyermekhez, A trauma a pszichoanalízisben*– című írásokkal együtt a modern trauma-elmélet egyik alapkoncepciójává vált. Ferenczi részben ezzel az írásával tért vissza explicit módon a Freud által egyszer már visszavont, vagy legalábbis ambivalensen kezelt elsődleges csábításelmélethez, s egyben a terápiákban elszenvedett retraumatizáció veszélyére is felhívta a figyelmet.

A nyelvzavar tanulmány szerint a gyermek gyengédség iránti vágyát a felnőtt félreérti, félreértelmezi, és a felnőtt szexuális vágnak megfelelően a szenvedély nyelvén válaszol rá. A gyermek, szinte transzállapotba kerülve a felnőtt hatalmának aláveti magát, támadójával azonosul, introjektálja annak büntudatát és sajátjaként átéli a szégyent, magába építi az idegen selfreprezentációkat.

Dolgozatomban a nyelvzavar koncepciót nem kizárólag a szexuális bántalmazással kapcsolom össze, hanem tágabb keretbe ágyazva olyan elméletként értelmezem, mint amely a trauma modelljéül szolgál, s a korai kapcsolati traumatizáció, az érzelmi bántalmazás alapját képezi. Ez az az előző fejezetekben már ismertett modell, melyet 'dupla sokként', 'bifázisos traumatizációként' értelmezhetünk. A folyamat során a konkrét szülői visszaélést a szülő tagadása, a szülőnek értelmező hatalmával való visszaélése és így a valóság átírása követi. A modell így relevánsnak tekinthető az érzelmi hangolódást, tükrözést, illetve a jelentésszerveződést központi tényezőnek tartó kurrens fejlődéselméletek, valamint a transzgenerációs trauma-átvitel szempontjából.

A nyelvzavart alapvetően egy olyan – fokozatosan belsővé váló – *kapcsolati zavarnak* tekintem, mely jellemezheti mind a preverbális, mind a verbális világot. *Ennek mentén a nyelvzavart a különböző kapcsolódási módok és reprezentációs átírások során történő torzításként értelmezem,*

mely a valóságtól való elidegenedéshez kapcsolható. Ebben a keretben a nyelvzavart – egyrészt mint a preverbális, másrészt mint a preverbális és szimbolikus közti, harmadrészt mint a verbális világ – különböző reprezentációs szintjei közti átirások során bekövetkező csúszásként és torzításként foghatjuk fel. Stern (1985, 1995, 1998) elméletét segítségül hívva ragadhatjuk meg pontosabban ezeket a folyamatokat.

Ennek megfelelően, amennyiben elfogadjuk a nyelvzavar preverbális előfordulásának lehetőségét, akkor felvethetjük, hogy az elidegenedés és a valóság átirásának folyamatai nemcsak a verbalitáshoz kötődnek, hanem részben preverbális jellegűek, és az anya közvetítésével végbemenő különböző tükrözési és reprezentációs újráíró folyamatokhoz kapcsolódnak. Ezeken keresztül véleményem szerint a nyelvzavar a jelentésszerveződés korai folyamataihoz kapcsolódik, a jelenésszerveződés korai kapcsolati gyökere, valamint a kora csecsemőkori reprezentációs eredete alapján.

A nyelvzavar, mint a preverbális kapcsolati világ sajátossága, a selfszerveződési, self-regulációs, reprezentációépítő folyamatokon keresztül jut érvényre, pontosan azáltal, ahogyan ezeket a folyamatokat mint kapcsolati sajátosság meg- és átirja.

Eképpen tehát a nyelvzavart a korai kapcsolati zavarok keretében értelmezem, és az érzelemhangolódás, érzelem-reguláció és az ezekhez kapcsolódó reprezentációs újráíró zavarainak mentén elemzem. Ezek a korai folyamatok az anya közvetítésével, –ha tetszik az ő fordítása által–, hermeneutikai fordulattal élve „megértő teremtménye” révén valósulnak meg. Ha van, akkor a nyelvzavar ekkor még interperszonális, anya és gyermeke közötti. Ugyanakkor éppen pontosan ezeken a folyamatokon keresztül szerveződik a self, és általuk, mintegy a selfszerveződés részeként válhat belsővé a nyelvzavar. Innentől kezdve tehát már „*belül van a nyelvzavar*”, „*belül van a zűrzavar*”. Az interperszonális nyelvzavar intraperszonálissá vált. A nyelvzavart már belül viselő gyermekek nem találják a hangot saját magukkal, magukhoz, nem hogy félszavakból nem, de saját belső és testi jeleikből sem értik magukat. Idegenek és fenyegetettek saját otthonukban, jobban mondva nincsen otthonuk, mert az amit annak vélnek, egy nem hiteles, nem kölcsönösségen alapuló kapcsolatból származik. Olyan el/és fel nem ismert, vagy félreismerett belső világban élnek, mely az elhalasztott dialógusokon és találkozásokon, elidegenedett – vagyis nem sajátként átél, hanem tévesen értelmezett és hamisan tükrözött – belső tapasztalatokon alapul. A következőkben ezt a gondolatot két aspektusból bontom tovább és kötöm össze Stern elméletének egyes aspektusaival, valamint a Gergely és Watson által leírt 'érzelmi hangolódás, mint reprezentációs újráírás' elmélet bizonyos elemeivel.

II/4.a. Nyelvzavar és mentalizáció

A következő részben azt elemzem hogy miképp alakulhat ki a bölcs csecsemőkben az a képesség, vagy hajlam, hogy az anya tudattalan igényeit megérezzék, válaszoljanak rájuk, és ezeknek a tudattalan anyai szükségleteknek megfelelően működjenek. Azt szeretném megvilágítani, hogy ezeknek a gyermekeknek az anya 'gondozójává válása' az egyetlen esélyük arra, hogy az anya odafigyelését, és ezen keresztül saját létjogosultságukat kivívják. Ez az a kép, amelyet az anya felkínál a kapcsolódásra, és ez az a megmentő-reprezentációt, melyet ezáltal a gyermek felfedezhet önmagáról az anya tudatában. Így olyan érzések és viselkedések váltódnak ki a gyermekben, amelyek az anyai szükségleteket szolgálják, és amelyek összhangban lesznek az anya szubjektív észlelésével. Ennek megfelelően az anyában is ez a megmentő-kép fog megerősödni gyermekéről. Ezek alapján felvetődik annak a lehetősége, hogy *a gyermeki hamis self az anyai tudattalan igények mentén alakul*. Ezek a folyamatok a projektív identifikáció és hamis self kialakulásának folyamatához kapcsolhatóak. Mindezt mentalizációs keretben kívánom elemezni.

A következőkben ezekkel a felvetésekkel kapcsolatban három egymással összefüggő kérdésre keresem a választ; *Egyrészt* arra, hogy hogyan válnak a bölcs csecsemők anyjuk 'örökös' *pszichiáterévé*? *Másodszor* arra, hogy az anya belső állapotaira való nagyfokú érzékenység mellett hogyan lehetséges, hogy ezek a gyermekek *saját belső állapotaikra kevésbé érzékenyek*? *Harmadrészt* pedig mindehhez szorosan kapcsolódóan arra, hogy mi is az a 'kötőanyag' amely – Ferenczi szavaival – 'a gyermek *élete végéig tartó megkötését*', örökös gondozónővé való válását lehetővé teszi, vagyis az agresszorral való azonosuláson túl, mi az a gyermekben levő belső szükséglet ami őt, – a bölcs csecsemő-pszichiátert – anyjához köti?

Tudjuk, hogy Ferenczi betegei, akikkel kapcsolatban a traumáról és a nyelvzavarról szóló elmélete megszületett, súlyos személyiségzavarban szenvedő, 'mély regresszióban levő' betegek voltak. Az a dinamika, amelyet Ferenczi az 1930-as években metaforikus nyelven leírt, a kísérleti csecsemőmegfigyelések és a kötődésméletek keretében ma más terminológiával és más absztrakciós szinten ugyan, de megragadhatók. Ezeknek az új megfigyeléseknek és elméleteknek a segítségével a fentebb felvetett kérdésekre a *rossz bánásmód, a kötődési zavarok, a borderline személyiségzavar, valamint az ezekhez kapcsolódó mentalizációs deficit* egymással összefüggő dinamikájának elemzéséből kaphatjuk meg a választ.

Az anya szorongása, nem hiteles tükrözése, valamint saját reflektív funkciójának deficitjei miatt a gyermek nem talál lelkiállapotának megfelelő képet az anyja tudatában, (Fonagy, 1998). Így a dezorganizált kötődés során szerveződő selfreprezentációban egyrészt elvész, vagy csökken annak lehetősége, hogy a gyermek elsődleges belső állapotai hiteles szimbolikus másodlagos

reprezentációt nyerjenek, másrészt az anyai idegen részek mint a self központi magja kerülnek reprezentálásra. Így a saját belső élmények kaotikusak, megnevezhetetlenek, idegenek-, az affektusok regulálatlanok maradnak. A self törekényisége és instabilitása a másodlagos reprezentációk deficitjéből származik, s ez az instabilitás löki ezeket a gyermekeket egy olyan kapcsolatba az anyával, amelynek során esély van arra, hogy az idegen self-részeket externalizálják, Ferenczire utalva: 'visszaadják a donornak'. A dezorganizált kötődésű gyermekek a későbbiekben olyan viselkedési startégiákat követnek, melyek révén az idegen részeket externalizálhatják, kontroll alatt tarthatják. Olyan speciális viselkedési mintákat figyeltek meg esetükben (Fonagy és mtsai, 2001), melyekkel megvalósulhat a szülő manipulálása, kontroll alatt tartása, illetve – a saját anyja „pszichiáterévé”, „gondozójává” váló bölcs csecsemő mintájára – amelyek *az életkornak nem megfelelő gondoskodási viselkedésről tanúskodnak*. Így nyer igazolást a pszichiáter-bölcs csecsemő gondoskodó viselkedése.

Ugyanakkor, mivel a nem hitelesen tükröző és nem reflektív anyai viselkedés következtében ezeknek a gyermeknek belső állapotai kaotikusak, jelentésnélküliek és elérhetetlenek, ezek a gyermekek folyamatosan és kétségbeesetten próbálják megtalálni és felfedezni önmagukat anyjuk tudatában. Fonagy szavaival: „a gyermek kétségbeesetten keresi anyjában saját tükörképét, amely azonban . . . illuzórikus, látszólagos és alig haladja meg az enyhe rezonancia szintjét”(Fonagy, 1998, 333.). Mégis, a gyermeket az önmaga keresésének vágya állandóan az anya felé löki, a gyermek saját mentalizációs deficitje, önmagára való reflektivitás hiánya az, ami az anyjához köti őt. Ferenczi metaforikus nyelvével alkalmazva: ez a 'szenvetés terrorja'; Eredendően az anya saját traumatizáltsága és mentalizációs deficitjei miatt a gyermek selfje lesz jelentésnélküli, üres és törekény. Ez a hiány és jelentésnélküliség az, ami a gyermeket anyja örökös szolgálójává teszi.

Elgondolásom szerint, az a folyamat, ami a bölcs csecsemőket „életük végéig” anyjuk „pszichiáterévé” teszi, az hasonló ahhoz a folyamathoz, ami képtelenné teszi a dezorganizált kötődésű gyermekeket arra, hogy a tükröző tárgy –vagyis az anya– fizikai hiányát elviseljék.

Összefoglalóan: négy olyan összetevőt találtam, amelyek a 'bölcs csecsemők' életük végéig tartó „gondozójává” válásához alapvetően hozzájárulnak. Ezek az összetevők egy olyan *speciális selfszerveződés, reprezentációs struktúra és jelentésszerveződés* létrejöttéhez járulnak hozzá, amelyek *hajlamossá* teszi ezeket a gyermekeket a 'pszichiáter szerepre' és *fogékonyá* a szülői traumákhoz kapcsolódó fantáziák internalizálására.

Ezek az összetevők a következők:

1. A szülői szorongás-, és a gyermek saját regulálatlan affektusai miatt aktív kötődési rendszer.

2. A megmentő self-reprezentáció aktivizálódása.

3. Az idegen self-reprezentációk externalizálásának vágya.

4. A másodlagos reprezentációk hiányossága miatt a gyermek saját görcsös és kétségbeesett igyekezete, hogy önmagát – mint érző, gondolkodó és jelentésteremtő lényt – felfedezze anyja tudatában. Véleményem szerint, ezek az összetevők együtt járulnak hozzá ahhoz, hogy a ‘szenvadás terrorja’ olyan belső “terror” váljon, amely által immár a gyermek saját belső világa és igényei által kötődik az anyához egy ilyen speciális ‘megmentő’ kapcsolatban. *Innentől kezdve a gyermek “pszichiáterré” válása nem csak az anya tudattalan igénye, hanem a gyermek saját belső szükséglete. A gyermek ezen belső szükséglete egyrészt egy defenzív belső működés, másrészt identitás-szerveződésének alapját képező központi self-reprezentáció. Ez az a self-reprezentáció, ami által kapcsolódni tud a külvilághoz, ez az a kép, amelyet felkínál magáról, és az az a kép, amelyet a külvilág támogat. Így ezáltal nyeri el létének jelentését és értelmét, ez az – eredetét tekintve hamisan rékényszerített és védekezésképpen elfogadott – identitás-elem, az ami kijelöli helyét a világban.*

A nyelvzavar transzgenerációs keretben való elemzése

„A támadóval szemben nem áll rendelkezésre semmiféle hatalmi eszköz, és nincs semmi lehetőség őt belátásra bírni, vagy más módon észhez téríteni. A támadó elijesztése úgy, hogy azonosul vele, tükröt tart neki: ez vagy te” – írja Ferenczi. Véleményem szerint ez esetben sem „csupán” az agresszorral való azosulásról van szó. Ha feltételezzük, hogy a projektív identifikáció azon túl, hogy egy speciális kommunikációs és kapcsolódási mód, egyben ‘kettős’, és ‘kapcsolati’ védekezés is – vagyis nem csak az védekezik általa aki csinálja, de az is akivel ‘csinálva van’ – ; akkor talán egy másik aspektusból még közelebb kerülünk annak a fenti oldalakon már elemzett kérdésnek a megoldásához, hogy bizonyos bántalmazott gyermekek hogyan válnak rendkívül érzékennyé anyjuk belső állapotaira. Ez a megközelítés véleményem szerint az intergenerációs hatás egy új aspektusát is megvilágíthatja.

Gergely és Watson (1998) elemzik a deviáns szülői tükrözés formáit. Kiemelik, hogy abban az esetben, ha a szülői tükrözés kongruens, de jelöletlen, akkor a gyermek nem fogja saját érzelmi állapotainak másodlagos reprezentációját felépíteni, saját belső állapotait nem saját magára, hanem a szülőre fogja vonatkoztatni. Gergely (1995) feltételezi, hogy ez a mechanizmus összefügghet a projektív identifikáció mint domináns védekezési mechanizmus kialakulásával (Gergely, 1995). Ez azt jelenti, hogy ezek a gyermekek projektív identifikációs védekezési móddal fognak élni, például érzelmileg terhelő, intim helyzetekben. Későbbiekben szülővé válva, megtörténhet, hogy saját

gyermekekkel való kapcsolatukat is átszövik a projektív identifikációs mechanizmusok, a gyermekekre vetítenek egyrészt elfogadhatatlan belső állapotokat, illetve idegen – mert a saját selfszerveződési folyamataik során annak idején egy nem hitelesen tükröző másik személy által konstruálódott – reprezentációkat. A szülők így védekeznek és így kapcsolódnak. Véleményem szerint elképzelhető, hogy a projektív identifikációban kényszerűen résztvevő másik fél, a gyermek, úgy védekezik, hogy alkalmazkodik ehhez a szülői stratégiához, mintegy 'eléje megy', észleli a jeleket, és magára veszi ezeket a tőle idegen belső állapotokat és vágyakat. Ezek a gyermekek érzékennyé válnak a szülő belső, intencionális állapotaira, a „szenvadás terrorja révén” így válva a szülő „pszichiáterévé”.

II/5. A nyelvzavar hermeneutikai értelmezése

Ebben a fejezetben azt elemzem, hogy a korai anya-gyermek kapcsolat bizonyos vetületeinek értelmezésére mennyiben alkalmazható a hermeneutikai modell, illetve, hogy ennek a hermeneutikai modellnek a segítségével a Ferenczi-féle nyelvzavar koncepció milyen formában kerülhet értelmezésre.

Így, ebben a fejezetben a nyelvzavar-koncepció egy olyan értelmezésére helyezem a hangsúlyt, mely azt a fordítással, lefordíthatósággal, megoszthatósággal, illetve a közös, interszubjektív jelentések létrehozásával kapcsolja össze. Ebben keretben a nyelvzavar mint hermeneutikai probléma jelenik meg. Ezen hipotézis kifejtéséhez a bizonyos a „fordításhoz” köthető filozófiai felvetéseket is segítségül hívok.

Habár klasszikus értelemben a megértés a pszichoanalízisben és a hermeneutikában is alapvetően a nyelvhez kapcsolódik, a *hermeneutika univerzalitás* igényének, valamint a *szöveg fogalom kiszélesedésének* köszönhetően, a dialogicitást hangsúlyozó hermeneutika véleményem szerint alkalmazható a korai kapcsolatok interszubjektív selfszerveződési folyamataira és preverbális nyelvére is.

Ennek fényében kockáztatom meg, hogy *a korai anya-gyermek kapcsolat preverbális nyelvét a hermeneutika számára relevánsnak tartsam, ahol is a gyermek megnyilvánulásai, viselkedése mint szöveg jelenik meg az anya, mint befogadó számára.*

A korai selfszerveződés interszubjektív folyamatai dinamikus, *konstruktív* folyamatként értelmezhetőek, amelyben mindkét fél, az anya és a gyermek is folyamatos, kölcsönös megértő, értelmező és jelentéskonstituáló kapcsolatban állnak. Véleményem szerint, az anya, Winnicottot

parafrázálva, mint „*elég jó befogadó*” működik ebben a kapcsolatban, az ő – kölcsönösségen alapuló – „olvasása”, teremtő megértése révén kap jelentést, értelmet és létjogosultságot a „szöveg”, vagyis ebben a keretben a gyermek maga. Ennek az értelemkonstituáló dialogikus interszubjektív folyamatnak során nem csak a gyermeki self alakul, hanem alakul a másik is, vagyis ’anya is születik’.

A korai selfszerveződési folyamatok a ’másikkal való együttlét’ élményeinek reprezentációihoz kapcsolódnak. Ezeket a reprezentációkat Stern (1995) egy *hermeneutikai és narratív modell* mentén értelmezi és a jelentések konstruálásához kapcsolja. Elmélete szerint egy kapcsolati elem reprezentációja az együttlét emlékeinek és az együttlét értelmezésének alapján szerveződik. Az ’elég jó anyai’ – ’elég jó befogadói’ – magatartás esetén az értelemalkotás dialogikus interszubjektív jellege biztosítja azt, hogy a selfszerveződéshez kapcsolódó jelentések ne önkényesen legyenek adottak, vagyis ne a szülői önkény által egyoldalúan konstruálódjanak, hanem a kölcsönösség fényében a produktív recepció eredményeképpen szülessenek.

Ahogy a hermeneutikai kör mentén a befogadó a szövegből bizonyos elemek kihagyásával, felerősítésével, nézőpontváltásokkal koherens egészet konstruál, úgy az anya mint befogadó a ’szerző’, vagyis a gyermek ’szövegéből’ konstruál jelentésteli egészet. Az értelmező saját történetisége a befogadó, ebben a keretben az anya saját gyermekkori tapasztalatait, reprezentációit, speciális hárításai módjait, jelentéskonstruáló stratégiáit jelenti. Annak a módja, ahogy az anya a gyermeki ’szöveget’ megérti és értelmezi, saját reprezentációi és értelmezési mintái alapján szerveződik.

Ferenczi nyelvzavar elmélete a hermeneutika modelljéül szolgáló ’fordítás’ segítségével is értelmezhető. A fordíthatóság kérdése, a ’másik lefordíthatósága’, a megértés, a saját és a másik találkozása a fordításban, mind olyan kérdések, melyek a nyelvészetben, az irodalomtudományban, és a különböző filozófiai hagyományokban egyaránt helyet kaptak. Ebben a keretben a nyelvzavar, a traumatizáló mozzanat a *folyamatosan félreértő interpretáció*, melyben az anya, a befogadó félreértelmezi a szöveget, és *eme félreértelmezés mentén kapcsolódik a gyermekhez, mint ’eredeti szöveghez’*. Így az a ’fordítás’, mely az anyai értelmezés révén az érzelemtükrözési és regulációs folyamatokon keresztül létrejön, különbözik az eredeti forrástól. A nyelvzavar esetén ez az elkülönülődés nem egyszerűen a félreértést jelenti. A nyelvzavarnak hermeneutikai olvasatban nem a félreértés a megfelelője. A nyelvzavarnak ebben a keretben nem a ’nem félreértés’, hanem a „beszélgetésben lenni” az ellentéte. A félreértés és tévedés minden megismerési és megértési folyamat velejárója; „az idegenség tapasztalata és a félreértés lehetősége egyetemes” (Gadamer, 1984, 285.).

Így egy olyan folyamattal állunk szemben, amely lacaniánus elméleti keretben is értelmezhető. Ennek során az egymást követő interpretációk, miként az egymásra épülő jelölők sohasem érik el a valódi jelentettet. Ahogy a jelölők is csupán közelíteni próbálják a jelentettet, a fordítás is csak a végtelen közelítést célozhatja meg. A jelentések eme láncolatában az eredeti szöveg és a fordítás egymást kiegészítve állandóan definiálják egymást. A kölcsönös kiegészítés nem jelent teljes azonosságot. A fordítás feladata nem csupán a közelítés, hanem Schleiermacher szerint a különbözőség és az idegenség felmutatása is. A saját tartalom, a saját magával való azonosság az idegen által transzformálódik. A korai kapcsolatok szintjén ez a gondolat véleményem szerint mint *a kötődés által felkínált különbözőség* jelenik meg. A korai anya-gyermek kapcsolat a kötődés, az azonosság és egyben a különbözőség forrása is. Ez a kapcsolat egy olyan folytonos dialogikus viszonyt jelöl, amely dialógus a saját és a másik különbözőségéből táplálkozik. Anya és gyermek azáltal ismerik fel magukat, hogy felismerik a másiktól való különbözőségüket és magukkal való azonosságukat. A 'saját' és az 'idegen' így egyaránt a kötődésből származik. Az azonosság és különbözőség, a magam és a másik felismerésének gyökere közös; a másikkal való találkozás. A gyermeki self 'önmagasága' az anyával való találkozás, a hozzá való kötődés és a tőle való különbözőség alapján formálódik. És csak akkor formálódhat mint saját élmény, ha az anya képes a saját 'önmagaságát' a gyermektől elkülöníttetni, sőt azt felkínálni a gyermek számára fejlődésének forrásul. Mentalizációs fejlődéstani keretben ez olyan mentalizáló anyai viselkedést jelöl, amely a gyermeket mint különálló belső állapotokkal, vágyakkal, gondolatokkal, érzésekkel bírót ismeri fel. Az anyai reflektivitás szükséges ahhoz, hogy a gyermek felismerje önmagát, mint belső állapotokkal bíró önálló lényt, és ezáltal ismerje fel anyját is, mint tőle különálló, belső élményekkel bíró entitást.

Magunkat a megérteni Gadamer szerint „ azt jelenti: másokkal szót érteni . . . ez annyi, mint: a másikat megérteni . . . az egészet pedig így foglalhatjuk össze: *beszélgetésben lenni*” (Gadamer, 1991, 10.). A nyelvzavart ebben a keretben ennek hiányaként definiálom, vagyis; úgy, mint *nem beszélgetésben lenni*. A nyelvzavar traumája az, hogy a benne levők sem önmagukat, sem a másikat, sem az azonosságot és sem a különbözőséget nem ismerik fel. *Nem beszélgetésben, hanem folyamatos félreértésben, félreértelmezésben léteznek, ahol sem valódi azonosság, sem valódi különbözőség nem létezik*. Heidegger metaforáját ennek mentén tovább bontva; 'nemcsak hogy külön tévednek el, de más erdőben is'.

Az értekezés témájához kapcsolódó publikációs jegyzék

Folyóiratcikkek, könyvrészletek:

Lénárd K.: Néhány gondolat a gyermekbántalmazásról. In: Fejlődéslélektani Olvasókönyv, Szerk.: Bernáth-Solymosi, Tertia, Budapest, 1997. Pp.: 237-257.

Lénárd K.: Trauma öröklődés a Holocaustot átélt szülők utáni generációkban. In: Illuminációk, Kiadó JPTE Pécs, 1998. Pp: 103-110.

Tényi T., Ábrahám I., Trixler M., Lénárd K.: The Frégoli-Delusion and Sexual Behaviour. The Cognitive Neuropsychological Approach. *Psychiatra Danubina*, 11, 61-63, 1999.

Tényi T., Ábrahám I., Trixler M., Lénárd K.: Frégoli-tünet és szexuális magatartás - a kognitív neuropszichológia megközelítése. *Psychiatra Hungarica*, 14(3), 307-310, 1999.

Herold R., Tényi T., Lénárd K., Trixler M.: Mentalizáció és szkizofrénia. Tudatelméleti deficit remisszióban levő szkizofréneknél. *Pszichoterápia*, 9, 370-375, 2000.

Simon M., Lénárd K., Tényi T., Trixler M.: An Art-Therapy Group with Chronic Schizophrenic Out-Patients. *Dynamische Psychiatrie*, 33. Jahrgang-3.-4. 282-298, 2000. IF: 0,226

Tényi T., Herold R., Lénárd K.: A találkozás pillanata. *Pszichoterápia*, 9, 117-123, 2000.

Tényi T., Herold R., Lénárd K., Trixler M.: Psychodynamic Psychiatry in the Light of Infant Research. The Flash and the Senses of the Self. *Dynamische Psychiatrie*, 33. Jahrgang-3.-4, 224-244, 2000. IF: 0,226

Lénárd K., Simon M., Tényi T., Gáti Á., Trixler M.: The intersubjective aspects of psychiatric patients' mother – child drawings. In: *Developmental Aspects of Creativity*. Ed.: I. Jakab. Proceedings of the ASPE International Congress of Psychopathology of Expression 2000. Boston, MA. Published by: The American Society of Psychopathology of Expression. 253-263, 2001.

Lénárd K., Tényi T.: A kései Ferenczi írások és az interszubjektivitás-elméletek néhány vonatkozása. *Thalassa*, 2001/2-3. 155-169.

Nagy A., Tényi T., Herold R., Lénárd K., Wilhelm F., Trixler M.: Olanzapin és terhesség. *Orvosi Hetilap*, 142(3), 137-138. 2001.

Simon M., Lénárd K., Tényi T., Trixler M.: Creativity, Affect, Form. In: *Developmental Aspects of Creativity*. Ed.: I. Jakab. Proceedings of the ASPE International Congress of Psychopathology of Expression 2000. Boston, MA. Published by: The American Society of Psychopathology of Expression. 243-253, 2001.

Tényi T., Gáti Á., Lénárd K., Trixler M.: Création-Passion-Solitude. Aspects de la psychologie du Self. *La Revue Française de Psychiatrie et de Psychologie Médicale*, Tome 5. No. 50. 24-26. 2001.

Tényi T., Herold R., Lénárd K., Trixler M.: Tudatelmélet és pszichopathológia. *Pediatra*, 10 (1), 5-6, 2001.

Tényi T., Lénárd K.: Alkotás – szenvedély – egyedüllét. Self-pszichológiai szempontok. *Pszichoterápia*, 10, 123-127. 2001.

Tényi T., Lénárd K., Simon M.: The poetry and work of Marguerite Little. In: *Developmental Aspects of Creativity*. Ed.: I. Jakab. Proceedings of the International Congress of Psychopathology of Expression 2000. Boston, MA. Published by: The American Society of Psychopathology of Expression. 233-243, 2001.

Herold R., Tényi T., Lénárd K., Trixler M.: „Theory of mind” deficit in people with schizophrenia. *Psychological Medicine*, 32, 1125-1129, 2002. IF: 3.412

Lénárd K, Tényi T., Simon M.: A korai interszubjektív interakciók a projektív rajvizsgálat tükrében. Az anya-gyermek rajzeszt. In: Klinikai pszichológia modern irányzatai. Szerk.: Kállai János, Kézdi Balázs. Új Mandátum Kiadó, 2002. Pp:00-17. Megjelenés alatt, nyomdában.

Lénárd Kata, Tényi T.: Ferenczi's concept of trauma, connected with the 'katonadolog-soldiers can take it' concept. International Forum of Psychoanalysis. Accepted for publication, 2002.

Lénárd K, Simon M., Tényi T. : Psychotic patient's mother-child drawings. Review of Psychology. International Journal of Croatian Psychological Association. Accepted for publication, 2002.

Pohárnok M., Lénárd K.: A kötődésemélet hozzájárulása a klasszikus pszichoanalitikus fogalmakhoz. Kapcsolati reprezentációk és védekező mechanizmusok. In: Konfliktus, hiány, trauma. A pszichoanalitikus elmélet és technika időszéri kérdései. Szerk.: Szerdahelyi Edit. Animula, Budapest, Pp.:74-81.

Összesített Impakt faktor: 3.864

Referált folyóiratban megjelent absztrakt:

Herold R., Tényi T., Lénárd K., Trixler M.: Mentalising deficit of people with schizophrenia after recovery. European Neuropsychopharmacology. Vol 10, Suppl. 3., S387, Pp.: 6010, 2000. IF: 2,348

Absztraktok, tudományos konferenciák:

Lénárd K.: A gyermekbántalmazás vizsgálata a rizikófaktorok, a szülők élettörténeti nehézségei és kötődési biztonságuk függvényében. XIII. Pszichológia Nagygyűlés, 1998, Pécs. *Abstracts*, p. 48.

Simon M., Lénárd K.: Skizofrénia, affektus, forma. A művészetterápia és a kifejezéspszatológia perspektívái. MPT, SIPE, POTE közös rendezvénye, 1998, Pécs.

Lénárd K.: Thoughts on Trauma. Alps-Adria Congress of Psychology, Pécs, 1999. *Abstracts*, p. 62.

Lénárd K., Simon M.: Psychotic Patient's Mother-Child Drawings. XXV. Internationales Symposium der Deutschen Akademie für Psychoanalyse, Berlin, 1999. *Abstracts*, p. 70.

Lénárd K., Tényi T.: A kései Ferenczi írások implicit csecsemőképe. Magyar Pszichiátriai Társaság VII. Vándorgyűlése, Debrecen, 1999. *Abstracts*, p. 155.

Lénárd K., Simon M., Tényi T., Ábrahám I.: Mother-Child Drawings with Schizophrenic Patients. VI. European Congress of Psychology, Róma, 1999. *Abstracts*, p. 257-257.

Simon M., Lénárd K.: Schizophrenia and Art Therapy. XXV. Internationales Symposium der Deutschen Akademie für Psychoanalyse. Berlin, 1999. *Abstracts*, p. 111.

Lénárd K.: Az anya-gyermek kapcsolat képi megjelenítése pszichotikus páciensek rajzaiban. Pszichiáter professzorok és tanítványaik klubja konferencia. Veszprém, 2000.

Lénárd K., Simon M., Tényi T.: Anya-gyermek dinamikus rajvizsgálat pszichotikus betegekkel. Magyar Pszichiátriai Társaság VIII. Vándorgyűlése, Győr, 2000. *Abstracts*, p. 167.

Lénárd K., Simon M., Tényi T., Gáti Á.: The intersubjective aspects of psychiatric patients mother – child drawings. International Congress of American Society of Psychopathology of Expression. 2000. Boston. *Abstracts*, p. 26.

Lénárd K., Simon M., Tényi T., Trixler M.: Skizofrén betegek anyja – gyermek rajzai. XIV. Pszichológia Nagygyűlés. 2000. Budapest. *Abstracts*, p. 295.

Simon M., Lénárd K.: Képzőművészet – terápia workshop. III. Pécsi Pszichológus Napok. 2000. Pécs. *Abstracts*, p. 22.

Simon M., Lénárd K., Tényi T., Trixler M.: Creativity, affect, form. International Congress of American Society of Psychopathology of Expression. 2000. Boston. *Abstracts*, p. 37.

Tényi T., Lénárd K.: The Theory of Psychoanalytic Therapy in the Light of Recent Infant Research. The Flash and the Moment of Meetings. Alps-Adria Congress of Psychology, Pécs, 2000. *Abstracts*, p. 107.

Tényi T., Lénárd K., Simon M.: The poetry and work of Margerite Little. International Congress of American Society of Psychopathology of Expression. 2000. Boston. *Abstracts*, p. 38.

Lénárd K.: A kötődés-elméletek aktuális kérdései és pszichoterápiás jelentőségük. Pannon Pszichiátriai Társaság XIII. Vándorgyűlése. 2001, december. *Felkért, plenáris előadás.*

Lénárd K.: Ferenczi trauma-koncepciója és ennek jelentősége a későbbi interszubjektivitás-elméletek szempontjából. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 8. Őszi Konferenciája, A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület és a Pécsi Tudományegyetem Doktori Iskola Elméleti Pszichoanalízis Programjának *Trauma, self és narratívum* c. kerekasztal-beszélgetésének keretében elhangzott előadás. 2001, október, Budapest.

Lénárd K., Tényi T.: Interszubjektivitás Ferenczi írásában. A lélekgyógyászat változó világa c. konferencia. Debrecen, 2001.

Lénárd K., Tényi T.: The view of infant is implicitly present in Ferenczi's late writings. The Fifth International Conference of the Sándor Ferenczi Society. Budapest, 2001. *Abstracts*, p. 43.

Lénárd K., Tényi T., Trixler M.: A kései Ferenczi írások és az inter-szubjektivitás elméletek. Magyar Pszichiátriai Társaság IX. Vándorgyűlése, Miskolc, 2001. *Abstracts*, p. 164.

Pohárnok M., Lénárd K.: A kötődéselmélet hozzájárulása a klasszikus pszichoanalitikus fogalmakhoz. Kapcsolati reprezentációk és védekező mechanizmusok. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 8. Őszi konferenciája, workshop: A Faludi utcai Gyermekpszichoterápiás Rendelő tudományos előadásai. 2001, október, Budapest.

Lénárd K.: A destrukció konstruktív aspektusai. Magyar Pszichiátriai Társaság V. Nemzeti Kongresszusa, 2002, március, Budapest. *Abstracts*, p. 168.

Lénárd K.: A Ferenczi által kidolgozott 'nyelvzavar'- koncepció további lehetséges értelmezései a kurrens interszubjektív fejlődéselméletek tükrében. A Magyar Pszichológiai Társaság XV. Nagygyűlése, 2002. Május, Szeged. *Abstracts*, p. 115.

Lénárd Kata: Nyelvzavar és hermeneutika. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 9. Őszi konferenciája. 2002, október, Budapest. *Abstracts*, p. 29.

Kerekasztal-beszélgetés: A nőiség labirintusai – szülés, anyaság, örület. Rendezte a SOTERIA Alapítvány, 1999. Merlyn Színház, Budapest.